

ЕКОНОМІКА

УДК 338.48:327.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2022-3-1>**Бойко В.О.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу й іноземних мов,
Херсонський державний аграрно-економічний університет

Далевська Н.М.

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки підприємства,
ДВНЗ «Донецький національний технічний університет»

**РОЗВИТОК ТУРИЗМУ ПІСЛЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ
У РІЗНИХ КРАЇНАХ СВІТУ**

Війна Росії проти України зруйнувала значну кількість підприємств, галузей та сфер української економіки, однією з найбільш постраждалих сфер є туризм. Коли закінчиться війна і ми почнемо все відновлювати, то для внутрішнього та в'їзного туризму відкриються великі перспективи. Багато хто з подорожуючих захоче відвідати саме ті місця, які стали символами цієї війни. У туристів можна викликати цікавість до таких місць через правильну комунікацію. Найактуальнішими стануть маршрути пов'язані з місцями значних руйнувань, найбільших втрат супротивника, а також локаціями, які стали знаковими або переломними у ході війни. У статті проаналізовано розвиток туристичної сфери у різних країнах світу які потерпіли від збройних конфліктів. Визначено ресурсний потенціал України, який може використовуватись для розвитку різних видів туризму та їх популяризація після закінчення війни.

Ключові слова: туристична галузь, «темний» туризм, збройні конфлікти, туристичні продукти, реанімація туризму.

Boiko Viktoriia

Kherson State Agrarian and Economic University

Dalevska Nataliya

Donetsk National Technical University

**TOURISM DEVELOPMENT AFTER VIOLENT CONFLICTS
IN DIFFERENT COUNTRIES OF THE WORLD**

Tourism industry is one of the priorities in economic development of all the countries in the EU. Currently there is an ongoing aggressive full-scale war of Russia against Ukraine. A strong and brave nation of invincible and unconquerable people fights for its independence. Ukraine is attracting attention of the globe. The war makes many people think that foreigners will not go to our country, but we are sure that after our victory, after a while, it will be possible to observe considerable interest from the part of foreign tourists and investors. There are many examples in the world history when after long-lasting military operations countries could easily recover and offer their guests different tourism products. The purpose of the study is to suggest definitions of tourism development in different countries of the globe which suffered from violent conflicts; to determine the resource potential of Ukraine that can be used for the development of different types of tourism and their promotion after the war stops. The way of renovating tourism industry after recession caused by violent conflicts was made by a number of such countries as Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, Serbia and Israel, where one of the types of renovation was «dark» tourism. Negative tendencies in the above mentioned countries are much less in comparison with those occurring in Ukraine with its tourism market during the war aggression of Russia. The key issues facing the Ukrainian tourism business in future will be to define what methods of anti-crisis management can be applied to restore it. The State Agency for Tourism Development has already suggested several solutions: to formulate new senses for internal tourism, for instance: «Why do we travel around Ukraine?»; after the war, when it is safe in the East of Ukraine, the Agency will develop tourism in Dnietzsk and Luhansk regions; there are prospects to design tourism programs in the places of the military glory of MFU. When peace comes, there will be an increasing need in recreational tourism. The years of the pandemic and months of the war had a negative impact the citizens' mental health. It will be possible to recover emotional state by means of relax-tours. They will contribute to accessing positive emotions and energy aimed at renovating our ruined cities and communities, and also create memorial places for future generations to remember about the devastating war. But we should not focus on «dark» tourism, since Ukraine has many unique localities and historical places deserving the global attention.

Key words: tourism industry, «dark» tourism, violent conflicts, tourism products, tourism reanimation.

Постановка проблеми. Туризм – не тільки цікава і приваблива сфера діяльності, а й високоприбуткова. У провідних туристичних країнах світу вона приносить понад 15% ВВП держави. Туристична галузь є

одним із пріоритетів розвитку економіки в усіх країнах ЄС. В європейській Україні завжди була відсутня чітка позиція держави в управлінні цим важливим і перспективним сегментом ринку. На сьогодні йде агресивна

повномасштабна війна Росії проти України. Сильна та мужня нація непереможних та незламних духом людей виборює свою незалежність. До України прикута увага всього світу. Війна примушує багатьох думати, що іноземці до нас тепер не поїдуть, але ми впевнені, що після нашої перемоги, через певний час можна буде спостерігати значний інтерес з боку іноземних туристів та інвесторів. У світі є багато прикладів, коли після масштабних конфліктів країни швидко відновлювалися та пропонували гостям різні туристичні продукти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику туристичної сфери та проблематику післявоєнного розвитку туризму у різних країнах світу, які потерпали від збройних конфліктів, досліджує значна кількість науковців. Зокрема Шильнікова З.М., Дульцева І.І., Магушкіна М.В. [1] у своїх наукових доробках визначають особливості наявних видів екстремального туризму та їх потенційні об'єкти у світі. Виділяють напрями «темного туризму» та досліджують аспекти мотивації споживача «темних» туристичних послуг. Сардак С.Е., Таран С.В. [2] розглядають класифікацію «темного» туризму, наводять приклади відповідних туристичних об'єктів, досліджують ресурсну базу «темного» туризму в країнах Європи та ідентифікують ресурсний потенціал України щодо розвитку «темного» туризму. Бордун О.Ю., Деркач У.В. [3] у статті аналізують науково-практичну значимість «темного» виду туризму для становлення всієї туристичної індустрії України. Науковцями подається характеристика основних об'єктів «темного» туризму України, серед яких всесвітньо відомий український Чорнобиль. Івченко Л.О., Романова К.М. [4] досліджують історію розвитку чорнобильського туризму як інноваційної туристичної дестинації. Автори проаналізували динаміку туристичних потоків в Чорнобильську зону протягом 2015–2019 рр. та визначили основні мотивації, що сприяють підвищенню туристичного інтересу до цього незвичайного туристичного маршруту. На підставі аналізу структури туристичного потоку констатується суттєве перевищення кількості іноземних відвідувачів цієї зони над вітчизняними (79% і 21% відповідно). Обговорюються можливі шляхи регулювання, контролю і удосконалення обслуговування туристичних потоків в зоні відчуження. Stone P., Meg D. Lonergan [5; 6] описують, що смерті, катастрофи та звірства у туристичній сфері стають все більш поширеними туристичними продуктами, і як такі, що забезпечують потенційні духовні подорожі для туриста, який бажає подивитись на реальну та відтворену смерть.

Незважаючи на певну кількість наукових доробок згідно тематики «темного» туризму, у науковій літературі не достатньо інформації щодо популяризації таких турів. Наявний потенціал такого продукту може бути використаний туристичними компаніями для залучення туристів, які люблять пополювати собі нерви.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дефініції розвитку туристичної сфери у різних країнах світу які потерпіли від збройних конфліктів. Визначення ресурсного потенціалу України, який може використовуватись для розвитку різних видів туризму та їх популяризації після закінчення війни.

Викладення основного матеріалу досліджень. Останнім часом серед туристів набирає популярності так званий «чорний» туризм. Деякі мандрівники бажа-

ють отримати екстремальних відчуттів і прагнуть побачити місця, які мають погану репутацію. Автором терміна «чорний туризм» є професор Джон Леннон з Університету Глазго, який пояснює прагнення людей відвідати місця, де колись точилися криваві битви, гинуло населення, відбувалися стихійні лиха і катастрофи, тим, що здатність людини творити зло і взагалі саме поняття смерті завжди захоплювали. Саме це почуття примушувало людей спостерігати за смертними стратами і жорстокими битвами. І саме тому, коли із зруйнованих місць йдуть лікарі, військові і рятувальники, туди приходять туристи – окроплена кров'ю і знівечена територія стає популярним туристичним напрямком [7].

Одним із прикладів так званого «чорного» туризму є Боснія і Герцеговина, де туризм є частиною спогадів про війну 1992–1995 рр. і вшануванням людей, які загинули під час збройного конфлікту. За допомогою цієї особливої форми туризму населення країни розповідає молодому поколінню та іноземцям про війну, скоєні військові злочини, страждання мирного населення та трагічну долю людей у таборах, а також окупованому Сараєво. За офіційними даними, з 1995 р. приріст туристичних потоків у цю країну складав 24% щорічно, а Всесвітня організація туризму прогнозувала, що до 2020 р. Боснія і Герцеговина посяде третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010 р. Сараєво було в топ-10 міст для відвідування від путівника Lonely Planet. У 2019 р. загальний вклад туризму в економіку Боснії і Герцеговини складав 10,5%.

Найбільшу кількість прихильників «темного» туризму приймають два боснійські міста Мостар і Сараєво, а також меморіальний комплекс «Сребрениця-Поточари». Саме ці локації найбільш популяризуються у туристичних листівках та брошюрах, які кожен бажаючий має можливість взяти у туристичних центрах в найбільших містах країни. Значною туристичною атракцією «чорного» туризму у Боснії і Герцеговині є місто Сараєво. Упродовж 1992–1995 рр., доки боснійська столиця перебувала у сербській облозі, світліни міста і його мешканців постійно публікували світові медіа. Після припинення війни до Сараєва почали приїздити звичайні туристи, які хотіли на власні очі побачити міст Врбанья, який місцеві жителі називають мостом Ольги та Суади і мостом Бошко і Адміри. Практично у кожному місті Боснії і Герцеговини є музеї та меморіали, присвячені подіям війни 1992–1995 рр. До спеціально створених місць «чорного» туризму відносяться меморіали загиблим бійцям боснійської армії, дітям, цивільним особам, журналістам, медикам, які загинули під час війни 1992–1995 рр. [8].

Відомим на сьогодні є приклад розвитку туризму у Хорватії, який практично припинився у 1990-х рр. під час війни. Однак розвиток рейсів бюджетних авіаліній, дешеве житло, відкриття пляжів і запуск круїзних маршрутів допомогли розвивати туризм пізніше, вже у 2000-і. Іноземні інвестиції поступово стали надходити до країни, а держава зайнялася промоцією туристичних напрямків за кордоном.

У Хорватії розташовано понад тисяча островів, з яких лише 66 населені. Завдяки таким географічним особливостям, до країни почали приїжджати туристи, які раніше знали тільки про грецькі острови. Пляжні локації стали рекламувати в іноземних виданнях, за

свою екологічність та чистоту хорватські пляжі почали отримувати «голубі прапори». Туристичний сезон в країні триває з початку червня до кінця вересня, коли заповнюваність готелів досягає 100%. Стрімке зростання туризму істотно вплинуло і на хорватську економіку. Близько десяти мільйонів іноземних гостей щорічно приносять суттєві доходи країні і генерують близько 15% ВВП Хорватії. Наприклад, у 2017 році тільки із січня по серпень року країну відвідали 15 мільйонів туристів з різних країн світу. Також країною зацікавилися великі круїзні компанії, послугами яких користуються вимогливі платоспроможні туристи. Це допомогло збільшити інвестиції у розбудову прибережних готелів та інфраструктури, ресторанів та надало можливість будівництва нових зручних пристаней для яхт. За даними Хорватського бюро статистики, до пандемії коронавірусу доходи країни від туризму зростали на 11% щорічно [9].

Серед балканських країн одним із найбільш екологічних і привабливих місць для відпочинку рахується Чорногорія, де туризм є однією з провідних галузей економіки, який стрімко розвивається. Туризм у Чорногорії все ще на стадії розвитку, справа в тому, що ця країна дуже сильно постраждала від югославських воєн, і відтоді ще остаточно не відновилася. Сьогоднішня Чорногорія – популярний туристичний напрям, який притягує тисячі іноземних туристів. Гостей в Чорногорії чекає пляжний відпочинок на численних курортах Адриатичного узбережжя; мальовнича природа національних парків і природоохоронних зон; знайомство з древньою історією краю, відображеною в історичних і архітектурних пам'ятках; чудова кухня і щира гостинність місцевих жителів. Загальний вклад туризму у ВВП цієї країни у 2019 р. склав 21,7% [10].

Туристичний потенціал Республіки Сербської також значний завдяки наявності багатих природних ресурсів і визначних пам'яток. У країні розвинені гірський туризм, спа-туризм, релігійний, пригодницький і екологічний туризм. Кліматичні умови варіюються від середземноморських на півдні Герцеговини до помірно континентальних, які переважають на півночі країни. Історія цього регіону простежується з давньоримських часів і першого слов'янського населення аж до ХХ століття, вона залишила величезну кількість культурно-історичних пам'яток багатьох народів, що проживали тут раніше. В самому серці цієї країни знаходиться гора Козара, біля якої протікають річки Уна, Сана, Сава і Врбас. Гора Козара багата різноманітною звіриною: оленями, кабанями, лисицею, кроликами, фазанами, дикими качками і куріпками, які зимують у цій частині Балкан. На вершині цієї гори знаходиться меморіал Мраковиця в пам'ять про жертви воєн. Капітальні інвестиції у туризм порівнюються з усіма витратами інвестицій в основний капітал. Загальний вклад туризму у ВВП країни у 2019 р. склав 6,9% [11].

Загалом демонстративним післявоєнного розвитку туризму є досвід Грузії. Адже основний висновок Департаменту з туризму та курортів Грузії по наслідкам війни з РФ у 2008 р. полягає в тому, що після воєнного конфлікту вона стала значно більш відомою іноземним туристам. До конфлікту лише 2–3% населення світу чули про Грузію і тільки після війни іноземці відкрили її для себе як туристичну державу із значним потенціалом.

Ярким є також приклад Ізраїлю, який зберігає свій туристичний статус навіть під час воєнних дій із Палестиною. Туристичний бізнес Ізраїлю здається повністю адаптувався до постійного військового конфлікту. Кожна швидкоплинна війна, подібна до травневої в 2021 р. в Газі, позбавляє Ізраїль приблизно 0,5% річного приросту економіки. Цілі галузі позбавляються доходів, і в перших рядах – туризм. За час 50-денної війни в Газі – найбільш тривалішої із трьох з 2009 р. – Ізраїль недорахувався кожного четвертого туриста і понад півмільярда доларів доходів. А туризм в цій країні це ключова галузь економіки, на нього припадає 5% всього експорту та 6% зайнятості населення. Однак економіка країни особливого спаду не відчула. Тому що структура формування ВВП Ізраїлю побудована таким чином, що доходи від однієї галузі економіки компенсує можливі втрати від іншої [12].

Туризм є також основною галуззю і на Кіпрі, який розташований на острові у Середземному морі, і знаходиться нижче Туреччини. Раніше Кіпр був британською колонією, і тільки з 1969 р. став самостійною республікою. Зі здобуттям Кіпром незалежності постало питання, хто управлятиме островом далі. Розгорілася суперечка між кіпріотами-греками та кіпріотами-турками, що переросла у війну, яка завершилася розподілом острова на дві частини. З 2004 р. південна, грецька, частина Кіпру входить до Європейського Союзу. Самопроголошену у 1983 р. Турецьку Республіку Північного Кіпру підтримує Туреччина. На Кіпрі проживає близько 800 тис жителів, але влітку кількість населення стрімко зростає, адже Кіпр улюблене місце відпочинку тисячі туристів з багатьох країн світу. Кіпр відомий відмінною туристичною інфраструктурою та великою кількістю екологічно чистих пляжів з «блакитним прапором» У 2018 р. цей курортний острів отримав рекордну кількість туристів – 3,8 млн. при населенні в 1,22 млн. жителів. Частка туризму в економіці країни складає близько 18%. У 2021 р. приріст туристичного потоку в пікові місяці склав до 300% порівняно із 2020 р. [13].

Початок 2022 р. приніс Україні повномасштабну війну, яку розпочала сусідня агресивна Росія. Через початок бойових дій на Півдні і Сході нашої країни більше 10 млн. мешканців цих регіонів були змушені покинути свої домівки та переселитися в більш безпечні регіони країни, а майже 4 млн. громадян вимушені були шукати прихисток за кордоном, це переважно жінки та діти. Дуже велика частина українців опинилася в зоні бойових дій на окупованих територіях російськими загарбниками.

На сьогодні неможливо реально оцінити масштаби втрат від цієї війни. За часи героїчного протистояння українського народу та його збройних сил Україна тимчасово втратила значну частину своїх земель, поховала тисячі своїх громадян, військовослужбовців, цивільного населення та дітей. Війна зруйнувала не тільки економіку нашої країни, але й долі простих громадян. Зруйновано багато міст і громад, частково або повністю в них знищена соціальна інфраструктура, сотні тисяч наших громадян лишилися своїх домівок, робочих місць та бізнесу, в тому числі, туристичного.

Війна згуртувала не тільки український народ, але й демократичні країни світу, які надали Україні

моральну, фінансову, гуманітарну та військову допомогу завдяки якій українці та його збройні сили отримують перемогу і звільняють окуповані території.

За часи війни на карті країни з'явилося безліч міст та громад, які незламно і героїчно чинили спротив агресору, а містам Волноваха, Маріуполь, Гостомель, Харків, Херсон, Чернігів, Ірпінь, Буча, Миколаїв та Охтирка присвоєно звання міст-героїв. Мешканцями цих міст уже зараз пишається весь прогресивний світ, з повагою до них відносяться навіть ті хто там ніколи не був і не знав про їх існування.

Після закінчення цієї страшної війни сотні тисяч не тільки українців, але й іноземних туристів матимуть змогу побувати в місцях героїчного спротиву українського народу і в повній мірі пізнати ціну яку заплатила Україна не тільки за свою незалежність, але й незалежність європейської спільноти [14].

Оскільки Україна знаходиться в центрі Європи і належить до ряду країн з економікою, що розвивається, і має потенціал для розширення своєї туристичної галузі, що може зацікавити міжнародну наукову спільноту з точки зору подолання точки біфуркації її економічного розвитку.

Після перемоги забезпечення відповідного функціонування туристичної галузі України буде розглядається як одне з пріоритетних державних завдань і як важливий структурний елемент стратегії розвитку задля забезпечення якісних туристичних послуг, покращення іміджу країни на міжнародній арені та зростання дохідної частини бюджету. На першому етапі реалізації державної стратегії розвитку туристичної індустрії необхідно послідовно визначити нагальні проблеми в системі функціонування та розвитку міжнародного [15; 16], внутрішнього, сільського зеленого туризму [17–23], а також проблеми правового регулювання туристичної діяльності, на другому – необхідно імплементувати вдосконалену нормативно-правову базу в дійсність, задля надання якісних послуг.

Висновки. Шлях відновлення туристичної сфери після занепаду, спричиненого воєнними конфліктами пройшли ряд країн, таких як Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чорногорія, Сербія, Ізраїль та інш., де одним із видів відродження був «темний» туризм. Негативні тенденції у вищеперерахованих країнах є значно меншими у порівнянні з тими, що трапилися в Україні з її туристичним ринком під час військової агресії з боку Росії. Більша частина готельного бізнесу знищена частково або перепрофільована під потреби внутрішньо переміщених осіб для проживання. Якщо розглядати туристичні продукти зі сфери міжнародного туризму, то в Україні ця галузь повністю заморожена.

Ключовими питаннями які будуть стояти перед українською туристичною галуззю, це будуть дефініції якими методами антикризового управління можна буде скористатися для її реанімації. Кілька напрямків вже запропонувала Державна агенція з розвитку туризму:

- сформулювати нові змісти для внутрішнього туризму, на кшталт «Для чого ми подорожуємо Україною?»;

- після війни, коли на сході України стане безпечно, відомство має намір розвивати туризм в Донецькій і Луганській областях;

- у перспективі є наміри створити туристичні програми по місцях військової слави ЗСУ.

Коли настане мир зросте потреба в рекреаційному туризмі. Роки пандемії COVID-19 та місяці війни негативно вплинули на психіку громадян. Відновити свій емоційний стан можливо буде з допомогою релакс-турів. Вони сприятимуть отриманню позитивних емоцій та енергії, що буде спрямована на відновлення наших зруйнованих міст і громад, а також створення пам'ятних місць для майбутніх поколінь як згадку про руйнівну війну. Але туристичному бізнесу не потрібно акцентувати увагу на «темному» туризмі, тому що в Україні дуже багато унікальних місцевостей та історичних пам'яток які заслуговують всесвітньої уваги.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Шильнікова З.М., Дульцева І.І., Матушкіна М.В. Тенденції розвитку «темного» туризму та його мотиваційні аспекти. URL: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/112.pdf>.
2. Сардак С.Е., Таран С.В. Потенціал «темного» туризму в країнах Європи. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-5>.
3. Бордун О.Ю., Деркач У.В. Теоретичні та прикладні засади дослідження похмурого туризму України. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 30. С. 62–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_30_8.
4. Івченко Л.О., Романова К.М. Динаміка і перспективи розвитку туризму в Чорнобильській зоні. *Ефективна економіка*. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7619>. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.1.70.
5. Stone P. A dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *TOURISM: An Interdisciplinary International Journal*. 2006. Vol. 54. № 2. P. 145–160.
6. Meg D. Lonergan (2020): Hard-on of darkness: gore and shock websites as the dark tourism of digital space, *Porn Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1080/23268743.2020.1720524>.
7. Чорний туризм. 13 найпопулярніших в світі місць, де вмирили люди. URL: <http://mapme.club/poradi/2751-chornij-turizm-13-najpopulyarnishix-v-sviti-misc-de-vmirali-lyudi.html>.
8. Шимкевич К. Чорний (воєнний) туризм у Боснії і Герцеговині. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/chornyj-voyennyj-turyzm-u-bosniyi-i-gertsegovyni>.
9. Як розвивається туризм після збройних конфліктів у різних державах. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html>.
10. Черногория – Туризм, общий вклад в ВВП (доля, %). URL: <https://knoema.ru/atlas/Черногория/topics/Туризм/Общий-вклад-туризма-в-ВВП/Общий-вклад-в-ВВП-доля-percent>.
11. Туризм у Республіці Сербській. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Туризм_у_Республіці_Сербській.
12. Туристична галузь після війни: чи можлива реанімація та антикризове управління? URL: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952>.
13. Kimp. URL: <https://www.goethe.de/ins/ua/prj/eur/mit/zyp/ukindex.htm>.

14. Нова сторінка. Як війна змінить мандрівки Україною після перемоги над ворогом. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html>.
15. Kyrylov, Y., Hranovska, V., Boiko, V., Kwilinski, A., & Boiko, L. (2020). International Tourism Development in the Context of Increasing Globalization Risks: On the Example of Ukraine's Integration into the Global Tourism Industry. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(12), 303. DOI: <https://doi.org/10.3390/jrfm13120303>.
16. Lyulyov, O., Us, Y., Pimonenko, T., Kwilinski, A., Vasylieva, T., Dalevska, N., Polcyn, J., & Boiko, V. (2020). 'The Link Between Economic Growth and Tourism: Covid-19 Impact.' In Khalid S. Soliman (Ed.), *Proceedings of the 36th International Business Information Management Association (IBIMA) 4-5 November 2020*. (pp. 8070–8086). Granada, Spain: IBIMA Publishing.
17. Boiko V. O. Green tourism as a perspective direction for rural entrepreneurship development. Scientific approaches to modernizing the economic system: vector of development: collective monograph. Lviv-Torun: Liha& Pres, 2020, pp. 1–18.
18. Romanenko, Yevhen O., Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova, and Nataliia V. Karpinska. 2020. Rural development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management*, 11: 605–13. Available online: http://www.iaeme.com/MasterAdmin/Journal_uploads/IJM/VOLUME_11_ISSUE_4/IJM_11_04_058.pdf.
19. Бойко В.О., Ключник А.В., Півньова Л.В. Зміцнення конкурентоспроможності підприємств екологічного (зеленого) туризму. *Вісник Херсонського Національного Технічного Університету*. 2020. № 3. С. 213–222. URL: <https://doi.org/10.35546/kntu2078&4481.2020.3.28>.
20. Грановська В.Г., Бойко В.О. Функціонування екоготелів в Україні як чинник активізації підприємницької діяльності. *Економіка АПК*. 2020. № 3. С. 57–65.
21. Бойко В.О. Екологічний туризм як складова зеленої економіки. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8773>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.4.73.
22. Бойко В.О. Сільський зелений туризм в Україні: проблеми та перспективи. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 58–65. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.58.
23. Бойко В.О. Розвиток зеленого туризму у південному регіоні. Підприємництво в аграрній сфері: глобальні виклики та ефективний менеджмент : матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. (12–13 лютого 2020 р.). Запоріжжя : ЗНУ, 2020. С. 65–68.

REFERENCES

1. Sylnikova Z.M., Dultseva I.I., Matushkina M.V. (2018) Tendentsii rozvytku «temnoho» turyzmu ta yoho motyvatsiini aspekty [Tendencies of the development of “dark” tourism and its motivational aspects]. Available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/112.pdf> (accessed 10 June 2022). (in Ukrainian)
2. Sardak S.E., Taran S.V. (2018) Potensial «temnoho» turyzmu v krainakh Yevropy [The potential of “dark” tourism in the countries of Europe]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and Society], issue 19, pp. 27–34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-19-5> (accessed 10 June 2022). (in Ukrainian)
3. Bordun O.Yu., Derkach U.V. (2014) Teoretychni ta prykladni zasady doslidzennia pokhmuroho turyzmu Ukrainy [Theoretical and practical foundations of investigating dark tourism in Ukraine]. *Heohrafiia ta turyzm* [Geography and Tourism], issue 30, pp. 62–72. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2014_30_8 (accessed 10 June 2022). (in Ukrainian)
4. Ivchenko L.O., Tomanova K.M. (2020) Dynamika i perspektyvy rozvytku turyzmu v Chornobylskii zoni [Dynamics and prospects of tourism development in Chornobyl zone]. *Efektivna Ekonomika* [Effective Economics], № 1. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7619> DOI: 10.32702/2307-2105-2020.1.70 (accessed 12 June 2022). (in Ukrainian)
5. Stone P. (2006) A dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions. *TOURISM: An Interdisciplinary International Journal*, vol. 54, № 2, pp. 145–160.
6. Meg D. Lonergan (2020): Hard-on of darkness: gore and shock websites as the dark tourism of digital space, *Porn Studies*. Available at: <https://doi.org/10.1080/23268743.2020.1720524> (accessed 12 June 2022).
7. Chornyi turyzm. 13 najpopuliarniszych v sviti mist, de vymyraly liudy [Black tourism. 13 most popular places in the world where humans died out]. Available at: <http://mapme.club/poradi/2751-chornij-turizm-13-najpopulyarniszych-v-sviti-misc-de-vmirali-lyudi.html> (accessed 12 June 2022). (in Ukrainian)
8. Shymkevych K. Chornyi (voiennyi) turyzm v Bosnii i Hertsohovyni [Dark (military) tourism in Bosnia and Herzegovina]. Available at: <https://mil.in.ua/uk/blogs/chornyj-voyennyj-turyzm-u-bosniyi-i-gertsohovyni/> (accessed 14 June 2022). (in Ukrainian)
9. Yak rozvyvaietsia turyzm pislia zbroynych konfliktiv u riznykh derzhavakh [How tourism is developed after military conflicts in different countries]. Available at: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/-1647724135.html> (accessed 14 June 2022). (in Ukrainian)
10. Chernogoriya – Turizm, obszczij vklad v VVP (dolia, %) [Montenegro – Tourism, common contribution to GDP (share, %)]. Available at: <https://knoema.ru/atlas/Черногория/topics/Туризм/Общий-вклад-туризма-в-ВВП/Общий-вклад-в-ВВП-доля-percent> (accessed 14 June 2022). (in Ukrainian)
11. Turyzm u Respublitsi Serbskii [Tourism in Serbian Republic]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Туризм_у_Республіці_Сербській (accessed 16 June 2022). (in Ukrainian)
12. Turystychna haluz pislia viiny: chy mozhlyva reanimatsiia ta antykryzove upravlinnia? [Tourism industry after the war: are renovation and anti-crisis management possible?]. Available at: <https://blog.liga.net/user/idvorskaya/article/44952> (accessed 16 June 2022). (in Ukrainian)
13. Kipr [Cyprus]. Available at: <https://www.goethe.de/ins/ua/prj/eur/mit/zyp/ukindex.htm> (accessed 14 June 2022). (in Ukrainian)
14. Нова сторінка. Як війна змінит мандрівку Україною після перемоги над ворогом [A new page. How the war will change journeys around Ukraine after the victory over the enemy]. Available at: <https://www.rbc.ua/ukr/travel/novaya-stranitsa-voyna-izmenit-puteshestviya-1649942226.html> (accessed 16 June 2022). (in Ukrainian)
15. Kyrylov, Y., Hranovska, V., Boiko, V., Kwilinski, A., & Boiko, L. (2020). International Tourism Development in the Context of Increasing Globalization Risks: On the Example of Ukraine's Integration into the Global Tourism Industry. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(12), 303. DOI: <https://doi.org/10.3390/jrfm13120303> (in Ukrainian)
16. Lyulyov, O., Us, Y., Pimonenko, T., Kwilinski, A., Vasylieva, T., Dalevska, N., Polcyn, J., & Boiko, V. (2020). 'The Link Between Economic Growth and Tourism: Covid-19 Impact.' In Khalid S. Soliman (Ed.), *Proceedings of the 36th International Business Information Management Association (IBIMA) 4-5 November 2020*. (pp. 8070–8086). Granada, Spain: IBIMA Publishing. (in Ukrainian)

17. Boiko V. O. (2020) Green tourism as a perspective direction for rural entrepreneurship development. Scientific approaches to modernizing the economic system: vector of development: collective monograph. Lviv-Torun: Liha& Pres, pp. 1–18. (in Ukrainian)
18. Romanenko, Yevhen O., Viktoriia O. Boiko, Serhii M. Shevchuk, Valentyna V. Barabanova, and Nataliia V. Karpinska. 2020. Rural development by stimulating agro-tourism activities. *International Journal of Management*, no. 11, pp. 605–13. Available at: http://www.iaeme.com/MasterAdmin/Journal_uploads/IJM/VOLUME_11_ISSUE_4/IJM_11_04_058.pdf (accessed 16 June 2022). (in Ukrainian)
19. Boiko V.O., Kliuchnyk A.V., Pivnova A.V. (2020) Zmitsnennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv ekolohichnoho (zelenoho) turyzmu [Boosting competitiveness of enterprises of environmental (green) tourism]. *Visnyk Khersonskoho Natsionalnoho Tekhnichnoho Universytetu* [Bulletin of Kherson National Technical University], no. 3, pp. 213–222. DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078&4481.2020.3.28> (accessed 18 June 2022). (in Ukrainian)
20. Hranovska, V.H. & Boiko, V.O. (2020) Funktsionuvannia ekohoteliv v Ukraini yak chynnyk aktyvizatsii pidpriemnytskoi diialnosti [Functioning of eco-hotels in Ukraine as a factor of activation of entrepreneurial activity]. *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 57–65. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202003057> (in Ukrainian)
21. Boiko V.O. (2021) Ekolohichniy turyzm yak skladova zelenoi ekonomiky [Environmental tourism as a component of green economy]. *Efektivna Ekonomika* [Effective Economics], no. 4. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8773>. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.4.73 (accessed 18 June 2022). (in Ukrainian)
22. Boiko V.O. (2020) Silskyi zelenyi turyzm v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Rural green tourism in Ukraine: problems and prospects]. *Ahrosvit* [Agroworld], no. 22, pp. 58–65. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.22.58. (in Ukrainian)
23. Boiko V.O. (2020) Rozvytok zelenoho turyzmu u pivdennomu rehionii. Pidpriemnytstvo v ahrarnii sferi: hlobalni vyjlyky ta efektyvnyi menezhment : materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: u 2 ch. (12–13 liutoho 2020 r.) [Development of green tourism in the Southern region. Entrepreneurship in agrarian industry: global challenges and effective management: materials of the 1st International scientific-practical conference: in 2 parts. (12–13 February, 2020)]. Zaporizhzhia: ZNU, pp. 65–68. (in Ukrainian)